

УДК 81'411.4

ЗВУКОЗОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ ОПИС**Гаценко І. О.**

Статтю присвячено актуальній науковій проблемі – мотивації мовного знака в сучасному мовознавстві. Розглянуто поняття звуконаслідування в сучасній лінгвістиці, зазначаються риси, що дозволяють виділити звуконаслідування серед інших категорій слів, дається компонентний аналіз ономапопей та порівняльний аналіз компонентної семантики цих одиниць, аналізується їх структура.

Ключові слова: ономапопея, звукосимволізм, фоносемантика, мотивація мовного знака.

Статья посвящена актуальной научной проблеме – мотивации языкового знака в современном языкознании. Рассмотрено понятие звукоподражание в современной лингвистике, отмечены особенности, которые позволяют выделить звукоподражания среди других категорий слов, подается компонентный анализ ономапопей и сравнительный анализ компонентной семантики этих единиц, анализируется их структура.

Ключевые слова: звукоподражание, звукосимволизм, фоносемантика, мотивация языкового знака.

The article is devoted actual scientific problem – motivation of linguistic sign in modern linguistics. The concept of onomatopoeia is considered in modern linguistics, features which allow to select onomatopoeia among other categories of words are marked, the component analysis of onomatopoeias and comparative analysis of component semantics of these units is given, their structure is analysed.

Key words: onomatopoeia, soundsymbolism, fonosemantika, motivation of a language sign.

Проблема зв'язку звуку зі значенням привертала увагу таких дослідників, як Хома Аквінський, Жан-Жак Руссо, Рене Декарт та ін. У Росії на зв'язок звуку та значення звертав увагу М. В. Ломоносов. У період з XII до XIX ст. вивчення ономапопей (звуконаслідування) та звукосимволізму відбувається переважно в контексті ономапопейної (звуконаслідувальної) і вигової теорії походження мови. У зв'язку з цим слід назвати, передусім, роботи Т. В. Лейбніца, І. Г. Гердера, В. Гумбольдта, Г. Штейнталя, В. Вунта і Г. Пауля, у яких по-різному розвивається теза про зв'язок між звучанням слова та його значенням. Слід зазначити, що більшість своїх узагальнень ці дослідники будували на досить обмеженому фактичному матеріалі, розширюючи й абсолютизуючи принцип звуконаслідування.

У працях сучасних мовознавців, що досліджують проблему походження мови, ономапопея та звукосимволізм займають значне місце. Серед найважливіших слід назвати дослідження Р. Пейджета та його послідовників А. Йоханнесона, праці Г. Ревеса, А. Г. Спиргіна, В. В. Бунала. Найтіснішим чином пов'язане дослідження питань звукової зображальності та походження звуків у працях Н. І. Ашмаріна, Д. В. Бубриха, А. М. Газова-Гінзберга та ін. При цьому увага дослідників звертається передусім на звуконаслідувальні слова як на наочний приклад мотивованості мовного знака: "При більш уважному розгляді виявляється, що майже будь-яке слово, що називає звук чи предмет, який звучить, так чи інакше з цим звуком пов'язане звуковою формою" [3, с. 174].

Отже, актуальність даної розвідки передусім зумовлена потребою дослідження явища ономапопей в сучасному мовознавстві. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі слів-звукосображень. Завдання статті – проаналізувати останні дослідження, що їх присвячено проблемі мотивованості мовного знака, дати компонентний аналіз ономапопей та порівняльний аналіз компонентної семантики цих одиниць.

Слід зазначити, що популярну свого часу тему звуконаслідувальних слів, без якої практично не обходилася жодна фундаментальна мовознавча праця (згадаймо хоча б "Мову" О. Єсперсена), Ф. де Соссюр визначив як периферійну, яка аж ніяк не могла похитнути основного висунутого ним положення про немотивованість мовного знака. Свою позицію він аргументував тим, що звуконаслідувальні слова не є органічними елементами мови, що насправді їх аргументованість не є повною і що певною мірою вони є приблизні та напівумовні імітації певних звуків, до того ж кількісно займають незначне місце у системі мови. Причина такого незмінного інтересу може полягати не лише в необхідності бачити мовний знак та мовну систему в їх найповніших проявах, а й у бажанні враховувати те, що є менш регулярним. З іншого боку, сам Ф. де Соссюр, визначаючи, що звуконаслідувальні слова змінюються під впливом фонетичної та морфологічної еволюції і набувають рис, притаманних решті мовних знаків, фактично визнає їх повноправність у мовній системі. Тобто, при всій своїй звукообразності, близькості до передачі звуків навколишнього світу, вони, безумовно, належать до абсолютно певної мовної системи, використовуючи фонемі, притаманні конкретній мові, отже, природна мотивація значною мірою корегується соціально.

Осмисленню даної проблеми в мовознавстві сприяли праці Х. Марчанда, Дж. Р. Ферса, Л. Блумфілда, Л. Сміта, Г. Хільмера, у яких досліджувалися різні аспекти словотворчої структури ономапоетичних слів та розглядалося питання словотворчого статусу сполучень фонем та окремих фонем у складі ономапоетей. Але, незважаючи на спроби лінгвістів проаналізувати деякі аспекти даного явища, слід відзначити, що проблема ономапоетей в сучасному мовознавстві вивчена ще далеко неповно.

Незважаючи на зростання уваги до явища іконізму в мові і на спробу розглядати його як один з фундаментальних принципів мовної організації, брак задовільної теорії дається взнаки, у галузі звуко-символізму та звуконаслідування його не вдається компенсувати і застосуванням нових точних методів. Наприклад, отримані у межах психолінгвістики цікаві та різноманітні дані щодо фоносемантичних зв'язків у різних мовах, попри розвинуту експериментальну техніку, застосовану для цього, не піддаються остаточній верифікації. І хоча сучасні дослідники далеко відійшли від наївних тлумачень, на зразок тих, що наводились у першому словнику звуконаслідувань Шарля Нодьє (*Dictionnaire des onomatopées*, 1808: *Bedon* "черевань": ономапоетя звуку барабана, або *Biffer* "викреслювати": звук, що створює гусяче перо, коли ним швидко проводять по паперу), сама проблема все ще залишається нерозв'язаною і потребує подальших наукових зусиль.

Згідно з сучасним розумінням, термін звуконаслідування, або ономапоетя (у процесуальному значенні), вживається на позначення безпосередньої звукової імітації звуків нелінгвістичної природи шляхом комбінації відповідних сегментів, які добираються з інвентарю фонем певної мови. Внаслідок цього виникають мовні одиниці, проблема визначення статусу яких є доволі складною. Йдучи слідом за дискусіями з цього приводу у вітчизняній традиції, нами відділяються звуконаслідування від вигуків. На підтвердження нашої позиції ми наводимо такі аргументи: дієслівно-вигуківі слова виступають лише у функції присудка, тоді як звуконаслідування можуть виконувати й функцію підмета, означення тощо. Вигуки виражають волевиявлення та емоції, тобто виступають в якості такого знака, як сигнал, тоді як звуконаслідування є знаком-іконою, знаком-копією. Значення ономапоетів мотивується їх звуковим складом, вони є багатозначними, на відміну від омонімічності і повної залежності від контексту вигуків, у них використовується не лише редуплікація, як у вигуках (роль цієї редуплікації не тотожна в цих двох розрядах) та повторах, наявності парних слів, крім того, їхнє значення ніяк не залежить від інтонації. До цього можна додати й такі два інші фактори: завжди існують умови для створення нових звукових символів (словотворча функція) на відміну від вигуків та цілком розвинута індивідуальна варіативність ономапоетів. Вигуки багато в чому зберегли зв'язок з інстинктивними звуками, їхнє коло досить обмежене. Фонетичні особливості вигуків та звуконаслідувань не тотожні, особливо, як це видно на функціях приголосних та голосних (у вигуках важливішою є роль голосних: голосні в коренях ономапоетичних слів характеризують звукові явища переважно з тональної точки зору, отже, служать для вираження того чи іншого ступеня інтенсивності сили звукового

явища). Існує певна тенденція щодо вживання голосних та приголосних звуків у складі звуконаслідувальних слів української мови. Можна говорити про закріплення за окремими приголосними сили та слабкості, глухоти та дзвінкості звучання. Роль звука у створенні звуконаслідувального ефекту визначається його позицією в слові. Отже, всі фонемні, що входять до складу ономатопейних слів, безпосередньо виконують звуконаслідувальну функцію. Лексико-граматичне значення ономатопей часто залежить від якісної характеристики ауслаутних фонем, що вказують на поступовість – миттєвість, тривалість – нетривалість звучання та шумову забарвленість наслідуваного явища. Таким чином, ауслаутний приголосний звуконаслідувальних слів передає миттєвість, нетривалість звучання, і навпаки, довгий ауслаутний голосний відображає його тривалість, поступовість, багаторазовість. Навіть шляхи поповнення не є ідентичні: вигуки поповнюються за рахунок повнозначних частин мови, тобто матеріал беруть з мови, звуконаслідування ж звернуті до денотата, а не до мовної системи. Хоча, безперечно, є й спільне, насамперед те, що ономатопи можуть відбивати мовленнєве використання вигуків.

Якщо порівняти цей висновок з результатами досліджень на матеріалі неіндоєвропейських мов (у збірнику статей за матеріалами міжнародного симпозиуму, присвяченого ідеофонам: Voeltz, F. K. Erhard, and Christa Kilian-Hatz, eds. (2001) *Ideophones*. John Benjamins Publishing Company, vii+434 pp.) [2, с. 434], то виявляється, що в останніх характерною рисою ідеофонів є, зокрема, наявність особливих словотворчих характеристик. Поза тим, можуть виявитися відмінності також і на синтаксичному рівні. Так, у згаданому збірнику редактори у вступній статті, називаючи типологічні подібності, зафіксовані на матеріалі багатьох мов, стверджують, що звуконаслідування (у висловленні) вводяться, як правило, за допомогою *verbum dicendi* або підрядного сполучника типу *що, щоб, як*. Проте, як свідчать дослідження, це не є універсалією – наприклад, в українській та російській мовах картина виглядає інакше, оскільки звуконаслідування в них переважно виконують роль присудка, що дає, на наш погляд, додаткові підстави говорити про наявність у цьому пункті типологічно релевантної відмінності.

З усього сказаного можна зробити висновок, що положення про універсальність звуконаслідувальних слів (оскільки вони фіксуються у більшості мов і їхня наявність передбачається в усіх мовах), попри позірну наочність, зовсім не є таким самоочевидним. Самої наявності замало, щоб говорити про ономатопейні утворення як про універсальну категорію. У різних мовах вони мають відмінний набір фонетичних, фонологічних, морфологічних, синтаксичних, семантичних і, очевидно, дискурсивних параметрів. Опис цих параметрів є необхідним для визначення їхнього статусу, як вважають сучасні дослідники (див. G. Nilson). Проте типологічні дослідження у цій сфері знаходяться на початковому етапі, тож розв'язання цих проблем ще попереду.

Цікавий момент, на який слід звернути увагу, стосується семантики звуконаслідувань. Йдеться про класифікацію, власне, за тематичними ознаками, а отже, за зв'язком з певною референційною сферою. Як доводить аналіз проведеного дослідження, картина світу, зафіксована в мові, відрізняється від фізичної реальності, тобто мова фіксує фізичні характеристики світу вибірково. Можна очікувати, що не всі "нелінгвістичні" звуки навколишнього світу відтворюються за допомогою звуконаслідувань, а також, що в різних мовах фіксуватимуться дещо відмінні фрагменти звукової реальності, що відповідало б положенню про неоднакову категоризацію дійсності в різних мовах. Цікаво, на нашу думку, міг би виглядати портрет людини у дзеркалі звуконаслідувальних слів з поширеними групами лексем, що наслідують цмокання, пирхання, кашель, сміх, а також звуки жування та ковтання.

У звуковому вигляді звуконаслідувань знаходить відображення позамовний чинник (зображувана звукова дійсність) і мовні фактори. На перший погляд звуконаслідування з'являються як універсальні слова, однак той самий звук об'єктивної реальності може зображуватися в різних мовах зовсім різними звуками (наприклад, українські, російські качки кричать *кря-кря*, датські – *rap-rap*, французькі – *couin-couin*, а в інших країнах крик качки передається як *gick-gack*, *hap-hap*). Мотивованість звуконаслідувань таким чином є не абсолютною, не природною, а соціально зумовленою, відносною. Якщо при імітації завдання полягає в точному відтворенні звуків навколишнього світу, то при утворенні звуконаслідувань кожен народ членує світ

звуків відповідно до системи фонем своєї мови. З усього сказаного можна зробити висновок, що положення про універсальність звуконаслідувальних слів (оскільки вони фіксуються у більшості мов, і їхня наявність передбачається в усіх мовах), попри позірну наочність, зовсім не є таким самоочевидним. Самої наявності замало, щоб говорити про ономапопейчні утворення як про універсальну категорію. У різних мовах вони мають відмінний набір фонетичних, фонологічних, морфологічних, синтаксичних, семантичних і, очевидно, дискурсивних параметрів. Опис цих параметрів є необхідним для визначення їхнього статусу, як вважають сучасні дослідники (див. G. Nilson).

Підсумовуючи вищезазначене, не можна не погодитись з думкою І. О. Голубовської про те, “що слухові враження, концептуалізовані різними мовами, відрізняються тим більше, чим далі перебувають одна від одної географічно і культурно досліджувані мови. Віддалені в культурно-мовному відношенні етноси не тільки порізно “чують” голоси тварин, а й виявляють певну вибірковість при їхній сенсорно-рецептивній концептуалізації” [1, с. 41].

Нетотожність звуконаслідувальних моделей у досліджуваних мовах можна пояснити можливістю побудови певної кількості правильних моделей одного явища та різноманітністю засобів і способів моделювання. Відповідно, подібність звуконаслідувальних моделей пояснюється спільністю об'єкта моделювання і стає можливою завдяки послабленню сигніфікативної функції звуків мовлення та збільшенню ролі їх акустичних властивостей в ономапопейчних словах, завдяки чому в мові можуть існувати декілька звуконаслідувань, що моделюють однакові звучання.

Література

1. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовної картини світу : монографія / Ірина Олександрівна Голубовська. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
2. Voeltz F. K. Erhard, and Christa Kilian-Hatz, eds. (2001) Ideophones. – John Benjamins Publishing Company. – vii+434 pp.
3. Rauhut F. Probleme der Onomatopoeie / F. Rauhut // Volkstum u kultur der Romanen. – 1928. – Bd. – S. 113.